

MANNOURY EN HET INTERNATIONAAL INSTITUUT VOOR WIJSBEGEERTE

Mireille Kirkels (PhD, EUR)

Voordracht in het colloquium 'From Criticism to Methodology'

19 juni 2014

INTERNATIONAAL INSTITUUT VOOR WIJSBEGEERTE

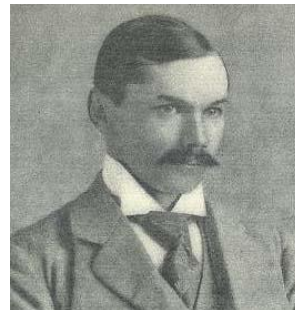
- 1917: Internationaal Instituut voor Wijsbegeerte (IlvW) te Amsterdam.

Henri Borel
(1869-1933)

L.E.J. Brouwer
(1881-1966)

Frederik van
Eeden
(1860-1930)

Gerrit
Mannoury
(1867-1956)

- Reactie op misleidende slogans WWI.
- Filosofische reflectie nodig om tegenstellingen tussen mensen te overbruggen.
- Streven naar eenheid en internationale samenwerking.

TAAL EN MISVERSTAND

- Significi: de verdeeldheid tussen de mensen wordt versterkt door misverstanden die door taalgebruik ontstaan.
- Significa: systematisch onderzoek naar taal teneinde de verstandhouding tussen mensen te verbeteren.
- Deze ideeën sloten aan bij Mannoury's socialistische en begripskritische opvattingen, die hij reeds vóór 1917 ontwikkeld had.

MANNOURY'S SOCIALISME

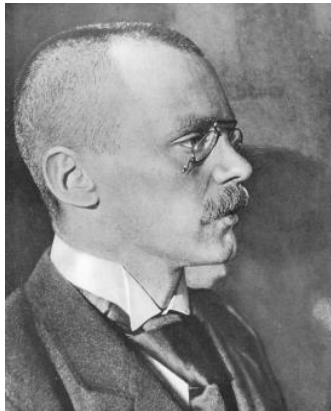
- Mannoury werd in zijn jeugd sterk aangetrokken door het opkomend socialisme.

- Groot voorbeeld voor hem was Pieter Jelles Troelstra (1860-1930), medeoprichter van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) in 1894.
- Troelstra opende Mannoury's ogen voor de bevrijdingsstrijd van het proletariaat (brief Mannoury-Troelstra, 9-8-1913).

SDAP EN SDSC

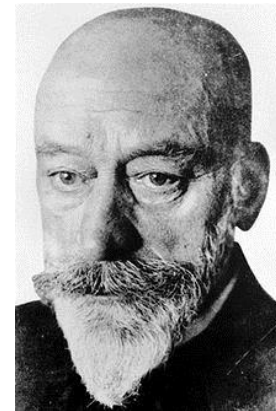
- Beginperiode SDAP: vooral intellectuelen en schrijvers sloten zich aan, weinig arbeiders.

Herman Gorter
(1864-1927)

Henriette
Roland Holst
(1869-1952)

Hendrik Berlage
(1856-1934)

- 1900: Mannoury lid van de SDAP.
- 1901: Mannoury mede-oprichter Sociaal-Democratische Studieclub (SDSC) in Amsterdam, 'denktank' SDAP.

MANNOURY EN DE SDSC

- Mannoury was 1ste secretaris en bibliothecaris van de SDSC tot 1906 (verhuizing Helmond).
- Mannoury was zeer actief bestuurslid, naast zijn baan als leraar wiskunde aan de Bloemendaalse Schoolvereniging (1902-1905) en privaattoecent aan de UvA (1903-1917?).
- De tweewekelijkse bestuursvergaderingen van de SDSC vonden bij hem thuis plaats.
- Zijn zus Dora Mannoury (1865-1957) was ook bestuurslid van de SDSC.
- Mannoury ontmoette zijn vrouw Maria Berkelbach van der Sprenkel (1877-1949) bij de SDSC, waar zij secretaresse was.
- O.a. betrokken bij een commissie die socialistische onderwerpen uit tijdschriften registreerde: drankbestrijding, kiesrecht, onderwijs, literatuur, wijsbegeerte.

VOORBEELD UIT REGISTER

Wysbegeerte; 100 (nr. 1113 F)

"De beteekenis der wiskundige logica voor de philosophie" (rede van Mansoury); Holl. nr. 51.

"Geest en Buitenwereld" (polemick - N. v. d. B. en Paanckhoek); Kron. 3, 10 Jan. '03 (nr. 419 en 420), 31 Jan. '03 (nr. 421), 14 Febr. '03 (nr. 425), 28 Febr. '03 (nr. 427), 7 Maart '03 (nr. 428)

Gorker over Hegel (in zijn art. over Marx); N. T. 15 Mrt. '03 (nr. 904)

"Tweeërlei materialisme" (art. v. Paanckhoek); N. T. 19 Maart, 11 en 21 April Maart '03 (nr. 907, 2e bl.; 927, 2e bl.; 934, 2e bl.)

"Het standpunt der partij"; polemick Paanckhoek e Redelé (zie Register 1902, onder "Wysbegeerte") in N. T. Jg. VIII (Febr. en April '03)

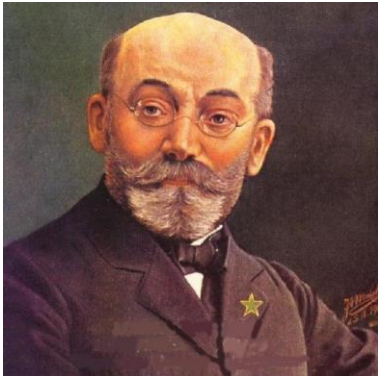
zie X ("kunst"); Kron. 11, 18 en 25 April 1903 (nr. 433, 434, 435)

Maart '03 (nr. 428) en 11, 18 en 25 April 1903 (nr. 433)

WERELDTAAL

- Het onderwerp 'wereldtaal' trok Mannoury's aandacht binnen de SDSC.
- Rond 1900 meenden verschillende denkers dat de wereld verbeterd kon worden d.m.v. het creëren van een nieuwe taal, zoals het Esperanto ('degene die hoopt').

- Voor Lejzer Zamenhof (1859-1917), de bedenker van het Esperanto, betekende het esperantisme meer dan een taal. Het was een ideologie.
- Mensen uit verschillende landen zouden elkaar beter leren begrijpen door gelijkwaardige communicatie.

MANNOURY EN DE WERELDTAAL (1/2)

- Mannoury zette het onderwerp 'wereldtaal' op de agenda van de SDSC in 1905.
- De wereldtaal was volgens hem van belang voor het proletariaat en zou een handig hulpmiddel zijn op de internationale socialistische congressen.
- Arbeiders uit de hele wereld zouden met elkaar kunnen communiceren op basis van een relatief eenvoudig te leren hulptaal.
- Bij het samenstellen van de taal moesten (internationale) woorden worden opgenomen betreffende de arbeidersbeweging.
- Het bestuur van de SDSC besloot geen directe propaganda voor de wereldtaal te maken.

MANNOURY EN DE WERELDTAAL (2/2)

- 1906: Mannoury ontving een stapel brochures van Louis Couturat (1868-1914), naast Leopold Leau (1868-1943) en Guiseppe Peano (1858-1932), één van de pleitbezorgers van een internationale hulptaal.
  - Couturat en Leau (1903) *'Histoire de la langue universelle'*.
  - Couturat (s.d.) *'Eine Weltsprache oder drei'?*
  - Ostwald (1901) *'Die Weltsprache'*.
- Van sommige brochures zijn twee exemplaren. Op enkele brochures heeft Mannoury zijn naam geschreven.

DE WERELDTAALBEWEGING

- 1900: Wereldtentoonstelling in Parijs. Verschillende internationale congressen, zoals het tweede Internationale Congres van Wiskundigen en het eerste Internationale Congres van Filosofen.
- Beide congressen werden door belangrijke mensen bezocht, Couturat, Peano, Bertrand Russell (1872-1970).
- Men merkte het nadeel van de onderlinge taalverschillen. Belangrijke, nieuwe ideeën werden niet door iedereen goed begrepen.
- Voorstel Leau: een hulptaal creëren gebaseerd op wetenschappelijke principes. Veel wetenschappers ondersteunden zijn oproep.
- Couturat: een internationale taal kan bijdragen aan het uitbreiden van internationale relaties en uitwisselingen, het vergroten van begrip en eenheid in de academische wereld, het ontwikkelen van sympathie tussen verschillende mensen, het creëren van een 'menselijk bewustzijn'.

DELEGATIE INTERNATIONALE HULPTAAL

- 1901: oprichting van een Delegatie bestaande uit “literaire en wetenschappelijke mannen met een vooraanstaande reputatie”.
- De internationale hulptaalbeweging was teveel in handen van “utopisten, fanatici en enthousiastelingen”.
- De Delegatie zou onderzoeken welke hulptaal het meest geschikt was voor internationaal gebruik. Punten uit het programma:
  - Introductie van een internationale hulptaal.
    - Bruikbaar in wetenschap, dagelijks leven, handelsverkeer.
    - Eenvoudig te leren door mensen met niveau basisonderwijs.
    - Geen bestaande taal zijn.
  - Circulaires rondsturen aan geleerde en commerciële groeperingen.

PROFESSOR AMSTERDAM

- Archief SDSC: een circulaire van de Delegatie met daarin een oproep “aan al diegenen, die willen dat er een ‘neutraal idioom’ voor het internationale verkeer wordt ingevoerd”.
- Archief SDSC: een document van de Delegatie met de handtekeningen van academici tot 1 januari 1907. Er staan geen namen bij, slechts de plaats en de functie.

AMSTERDAM : *Université* : 1 professeur.

- 1907: de Delegatie kiest voor een vereenvoudigde vorm van Esperanto (Ido) als internationale hulptaal.

ESPERANTO (1/2)

- Ook Mannoury pleitte regelmatig voor het gebruik van Esperanto.
  - Artikel (1937) '*Psikologia analizo de la matematika pensmaniero*' (psychologische analyse van de wiskundige denkvorm).
  - Boek (1946) 'Relativisme en Dialektiek': samenvatting in het Esperanto.
  - Congres *Unity of Science Movement* van 1938 in Cambridge: voorstel Mannoury voor het voeren van Esperanto als congreestaal.
  - Artikel (1938) in *Nederlanda Esperantisto*: door het gebruik van Esperanto kan de wetenschappelijke ideeënuitswisseling zich ontwikkelen en de wetenschappelijke uitdrukkingmogelijkheid verbeteren. In de internationale taal is de betekenis van woorden doelbewust gekozen waardoor een grotere mate van stabiliteit en objectiviteit verkregen wordt, dan in de alledaagse taal het geval is.

ESPERANTO (2/2)

- Mannoury was niet alleen geïnteresseerd in de wetenschappelijke voordelen, maar ook in de idealistische ideeën van de wereldtaalbeweging.
- Net als Zamenhof en Couturat, zag Mannoury het belang van het verbeteren van de onderlinge communicatie tussen mensen in het algemeen.
- Dit was gerelateerd aan zijn socialistische ideaal van een “beter evenwicht tussen individuele en gemeenschappelijke belangen.”
- Gedurende zijn hele leven houdt Mannoury vast aan zijn toekomstideaal: een harmonisch samengaan van individu en gemeenschap.
- Eén van de mogelijkheden om dit evenwicht te bereiken was het kritisch onderzoeken van de taal, ons belangrijkste verstandhoudingsmiddel.
- Significi: tegenstellingen tussen mensen berusten op wanbegrip, dat voortkomt uit ondoordacht en ondoelmatig woordgebruik.

BEPAALDHEID EN BETREKKELIJKHEID

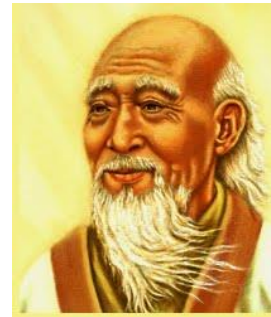
- Probleem taal: taal kan de werkelijkheid nooit volledig weergeven.
- De werkelijkheid is voortdurend aan verandering onderhevig. Ze is continu ofwel betrekkelijk. Taal bestaat juist uit discrete elementen, zoals woorden en zinnen. “Taal komt tegemoet aan onzen zin voor bepaaldheid”.
- Ook de taal is echter veranderlijk (Lady Welby: plastisch).
- Mannoury ziet een voortdurende wisselwerking tussen bepaaldheid en betrekkelijkheid: taal, denken, cultuur.
- Sinds Kant streeft men in de wijsbegeerte naar bepaaldheid en zekerheid, terwijl men zich van twijfel en onzekerheid afkeert.
- Woorden als ‘stof’, ‘geest’, ‘eenheid’ en ‘ikheid’ worden heilige huisjes. Van belang is juist kritisch naar woorden te kijken.

SUBSTANTIVERING

- Het geloof aan het bestaan van blijvende substanties (bepaaldheid) is inherent verbonden aan de taal zelf.
- Het denken in termen van substanties zit ingebakken in onze (Indo-Germaanse) taal.
- Subject en predicaat: het onderwerp van een zin, uitgedrukt in een zelfstandig naamwoord (substantief) , doet iets (het gezegde van een zin).
- Wij kijken door een bril van substantieven en gaan daardoor uit van substanties als onveranderlijke zijnden.
- Dit klopt niet.
- Mannoury (1907): De menselijke taal is een willekeurig gekozen, kunstmatige indeling van de continue werkelijkheid in discrete bestanddelen.
- Taal maakt deel uit van het beginsel van betrekkelijkheid.

OOSTERSE FILOSOFIE

- Dit procesdenken en deze taalfilosofie zijn typerend voor het Taoïsme en voor bepaalde stromingen binnen het Boeddhisme.
- Mannoury heeft zich in oosterse filosofie verdiept rond 1907:
- *'Chinese philosophy'* (1902) van Paul Carus.
- *'De chineesche filosofie'* (1886-1929) van Henri Borel.
- Hij correspondeerde tussen 1911 en 1913 met Carus (1852-1919) over een Nederlandse vertaling van Carus' toneelstuk *'The Buddha'*. Mannoury wilde dat in Amsterdam laten opvoeren.
- Carus en Mannoury stuurden elkaar hun nieuwe publicaties.
- Carus' zoon bezocht Mannoury, waarschijnlijk in 1912.

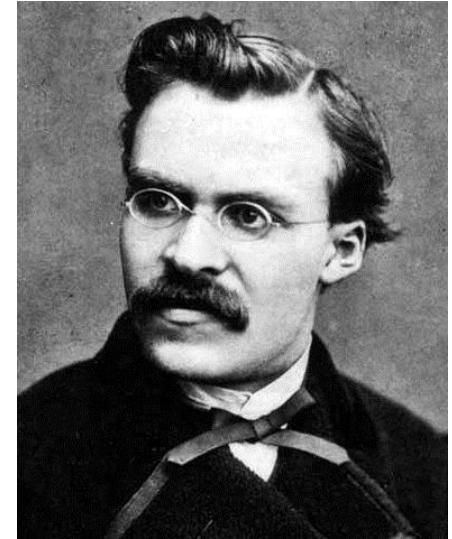
Laozi
(ca. 300 v. Chr.)

Guatama Boeddha
(ca. 560-480 v. Chr.)

FRIEDRICH NIETZSCHE

- Het procesdenken en de daarmee samenhangende taaltheorie vinden we ook terug bij Friedrich Nietzsche (1844-1900).
- Hij heeft op zijn beurt weer invloeden ondergaan van oosterse filosofen en de Griek Heraclitus.
- “De mens gelooft aan begrippen en namen alsof het *aeternae veritates* waren”.
- Nietzsche is rond 1900 al een belangrijke inspiratiebron voor Mannoury.
- Verschillende concepten, die ook in de oosterse filosofie voorkomen, neemt Mannoury van Nietzsche over.
- (Zie colloquium 3-4-2014).

VAN EEDEN EN BROUWER

- Het procesdenken en de taalkritische opvattingen komen we ook al vroeg tegen bij Van Eeden en Brouwer.
- Van Eeden (1921) “De gansche menschheid is vergankelijk en geen woord is bestemd te blijven”.
- Beiden hadden interesse in oosterse filosofie. Van Eeden goed op de hoogte van Nietzsches filosofie.
- Mannoury had met Brouwer en Van Eeden reeds contact vóór de samenwerking in 1917 in het IlvW. Brouwer en Van Eeden hebben elkaar in 1915 leren kennen.
- Alle drie pleitten zij voor een nieuwe wetenschap, een wetenschap over woorden en betekenissen (1917, openingsrede stichtingsvergadering IlvW).
- Zij refereren hierbij aan Van Eeden’s ‘Kleine Johannes’(1906):
“Maakt een wetenschap des woords, zoals gij een wetenschap der sterren gemaakt hebt, zoo nauwkeurig en aandachtig”.

IIVW: HET KIEZEN VAN DE LEDEN (1/3)

- De leden van het IIVW mochten ieder twee buitenlandse leden voordragen.
- Mannoury koos voor Peano en Gerard Bolland (1854-1922) die voor hem nauw verband met elkaar hielden.
- Achtergrond: Mannoury's opvatting, dat door de gehele geschiedenis van de filosofie heen zich twee tegengestelde tendensen aftekenen, nl.:
  - een streven naar bepaalde begrippen en vaste wetten enerzijds (wiskunst);
  - een streven naar eenheidsgedachten en vrijheid van geestesleven anderzijds (wijsheid).
- Bolland en Peano representeren ieder één van beide tegengestelde tendensen.
- Bolland gaat uit van de emotionele (=dichterlijke) waarde van het woord; Peano gaat uit van de taal der bepaaldheid.
- Hun methoden van begrips- en taalanalyse zijn elk op zich van grote waarde voor de doelstelling van het IIVW.
- Beide methoden moeten worden met elkaar in evenwicht gebracht worden.

IIVW: HET KIEZEN VAN DE LEDEN (2/3)

- Sinds de 19e eeuw is er een geleidelijke ontwikkeling die de beide extremen dichterbij elkaar brengt en een samensmelting van zienswijzen doet vermoeden.
- Het doel van het IIVW is voor Mannoury, de mogelijkheid van zo'n gemeenschappelijke basis voor beide zienswijzen voor te bereiden, door de middelen voor een redelijke verstandhouding te verbeteren.
- Significa vormt de overbrugging tussen beide uitersten, tussen bepaaldheid en betrekkelijkheid.
- Het voorstel om Bolland voor te dragen, werd door de andere leden echter niet gesteund.

IIVW: HET KIEZEN VAN DE LEDEN (3/3)

- Mannoury stelde voor om, naast Peano, Carus te benoemen.
- Waarom? Het werk van het IIVW vereist een verbinding van de exacte methoden van de westerse wetenschap met de zelfbezinning, die met name de oosterse levensbeschouwing kenmerkt.
- Hiermee waren Borel, Brouwer en Van Eeden het eens.
- Mannoury: Carus heeft de 'oosterse bezinning' in haar volle betekenis ingezien en in zijn werk tot uitdrukking gebracht.
- Mannoury heeft Carus als een filosoof leren kennen, die ook geïnteresseerd is in de eenheid van beide genoemde denkrichtingen.
- Met de benoeming van Peano en Carus ging ieder akkoord.

MANNOURY VS. BOREL, BROUWER EN VAN EEDEN

- Er bestond een verschil van mening over het effect dat van het werk van het IIvW verwacht kon worden.
- Mannoury wilde algemene basisbegrippen construeren, waarop de tegengestelde taal- en denkvormen (bepaaldheid en betrekkelijkheid) konden worden teruggevoerd.
- Hiervoor was het nodig de grondslagen der verstandhouding te verhelderen.
- Borel, Brouwer en Van Eeden verwachtten van de nieuw te construeren begrippentaal een verandering van de maatschappij.
- Dit verschil van mening bleef bestaan.
- Resultaat uitnodigen leden: geen enkele van de uitgenodigde buitenlandse leden nam uiteindelijk deel aan het IIvW.
- Peano reageerde twee jaar na de uitnodiging met het voorstel tot samenwerking tussen het IIvW en zijn '*Academia pro Interlingua*', (promoten gebruik van de internationale hulptaal).

SIGNIFISCH TAAALONDERZOEK

- De tekst 'Signifisch taalonderzoek' (1919) is door Mannoury geschreven.
- De tekst was bedoeld als taakomschrijving van het IlvW en een toelichting hierop.
- Het concrete plan van het IlvW was het opstellen van een woordenboek.
- De woorden in het woordenboek moesten gedefinieerd worden door het vaststellen van zogenaamde grondwoorden.
- Grondwoorden: woorden die enkel door aanwijzing zijn bijgebracht en niet door bemiddeling van andere woorden.

SAMENKOPPELING WOORDEN

- Grondwoorden komen voor in zeer basale taalvormen, zoals bij kinderen en de prehistorische mens.
- Naarmate de behoefte van mensen meer gedifferentieerd raakt, moet ook de taal meer gedifferentieerd en daartoe meer gestabiliseerd worden.
- Die stabiliteit werd bevorderd door:
  - uiterlijk: schrift en druk,
  - innerlijk: de organisatie van de taal, d.i. de samenkoppeling van woorden.
- De samenkoppeling van woorden komt het sterkst tot uitdrukking in definities (zoals in de wiskunde of rechtswetenschap).
- In iets lossere verband worden samenkoppelingen van woorden door gewoonte en spraakgebruik van de een op de ander overgeleverd (dagelijkse taal).

KINDERTAAL

- De samenkoppeling van woorden speelt al een rol in de vroegste kindertaal.
- In de kindertaal is ook in geringe mate sprake van zuivere grondwoorden.
- Als snel gaan in de kindertaal de woordkoppelingen van volwassenen een rol spelen.
- Hierdoor neemt de stabiliteit van de woordenschat van het kind toe.
- Op een gegeven moment heeft het de omgangstaal geleerd en lijken de woordkoppelingen een vaste vorm te hebben gekregen.
- Dit is slechts schijn, want woorden zijn veranderlijk en betrekkelijk.
- Door taalanalyse kan dit herontdekt worden.

TAAZHISTORIE

- Een dergelijke ontwikkeling (taal van kind tot volwassen, van emotioneel tot bepaald) ziet Mannoury terug in de historische ontwikkeling van de taal.
- “De dichtertelijke talen van de grijze oudheid hebben zich ontwikkeld via de meer stellige uitdrukkingswijze van de Grieken en Romeinen tot de hecht ineen gevoegde taalsystemen van de natuur- en rechtswetenschap”.
- De taal is in de loop der eeuwen steeds stabiel geworden; heeft zich ontwikkeld van emotioneel tot indicatief.
- Mannoury maakt een (voorlopige) indeling in vijf zogenaamd taaltrappen.

TAALTRAPPEN

- Grondtaal: weinig woordkoppelingen. Woorden spreken rechtstreeks tot de verbeelding.
  - Eerste kindertaal, oertaal.
- Stemmingstaal: woordkoppelingen, vooral tegengestelde, zijn duidelijk waarneembaar. De koppelingen staan echter niet in vast verband met elkaar.
  - Dichterlijke taal.
- Verkeerstaal: woordkoppelingen zijn hoofdzaak geworden. Woorden beogen nooit een zelfstandige uitwerking. Elke afwijking van geijkte tegenstellingen (zwart-wit, wel-niet) wordt als storend ervaren.
  - Taal van handel en verkeer, westerse schrijftalen.
- Wetenschappelijke taal: woordkoppelingen berusten op uitdrukkelijke afspraak of voorschrift.
  - Taal van wetten en verordeningen.
- Symbolentaal: berust uitsluitend op vooropgestelde substitutiefomules (axioma's, postulaten) betreffende de gebruikte symbolen (evt. woorden).
  - Mathematische logica.

WOORDENBOEK

- Doel IlvW: een nieuw vocabulaire ontwikkelen, gebaseerd op het onderscheid in de vijf taaltrappen.
- Het woordenboek zou uit vijf onderdelen bestaan. Eén onderdeel per taaltrap.
- Voor elke taaltrap werden alleen de woorden voorafgaand aan die taaltrap bekend verondersteld (m.u.v. de toelichtende en omschrijvende tekst die in de omgangstaal geschreven wordt).
- De nieuwe taal moest levend zijn. Elk verkregen resultaat moest als tijdelijk worden beschouwd. Het idee van voortdurende herziening stond voorop.

VOORDELEN WERKWIJZE

- De betrekkelijkheid van woordbetekenissen zal duidelijk worden.
- Men zal zien dat bij de overgang van een lagere naar een hogere taaltrap de stelligheid en algemene verstaanbaarheid toeneemt, terwijl de rijkdom en diepte afneemt.
- Het onderscheid tussen de emotionele en indicatieve betekenis van woorden is op zichzelf al een belangrijk hulpmiddel tot ontwarring van misverstanden.

GRONDTAAL EN SYMBOLENTAAL

- De grondtaal is het meest emotioneel.
- De symbolentaal het meest indicatief.
- Bij de overgang van een lagere naar een hogere taaltrap neemt het emotionele betekenis-element af in betrekkelijkheid, terwijl het indicatieve element (bepaaldheid) en dus de stabiliteit toeneemt.
- Grondtaal en symbolentaal vormen de twee uitersten 'betrekkelijkheid' en 'bepaaldheid', waartussen het menselijke denken en spreken zich beweegt.

IIVW EN SIGNIFISCHE KRING

- Het is er nooit van gekomen een dergelijk woordenboek te schrijven.
- Het IIVW was geen succes.
- Bepaalde ideeën, zoals dat van de taaltrappen, zijn van belang gebleven voor de latere signifische beweging.
- Mannoury (1953) breidt uiteindelijk een en ander zelfs nog uit tot 12 taaltrappen.

